

DEJSTVO PREPOZICIJE (PRAEPOSITIO) POST MORTEM KOD ACTIO INSTITORIA

Sažetak: *Praepositio* kao pravni osnov ostvarivanja prava i obaveza iz pojedinih adjektivijskih odnosa je uobičajeno uspostavljan na (ne)odredjeno vrijeme važenja sa dejstvom *inter vivos*. Rok, kao bitan element prepozicije u izvorima nije pomenut. Posmatrajući sa druge strane, ne pronalazimo ni izričitu zabranu unošenja rokova u prepoziciju, tako da su rokovi vjerovatno unošeni u formi *accidentalia negotii*. Međutim, kako je smrt djelovala na tok pravnog posla preduzetog na osnovu prepozicije, zaključićemo razmatrajući odlomke iz *Digesta* koji se odnose na primjenu institorne tužbe. Da li je dejstvo pravnih poslova preduzetih na osnovu prepozicije obavezivalo gospodara posla odnosno njegovog nasljednika nakon smrti institora odnosno gospodara posla?

Ključne riječi: *actio institoria, praepositio, post mortem, trans mortem, mandatam*

* Vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, e-pošta: mirjana.miskic@p.unibl.org
ORCID: 0000-0001-9105-3527.

1. Uvod

Prepozicija je jednostrana izjava volje gospodara posla kojim on ovlašćuje lice u vlasti (*in manus*) ili lice van njegove vlasti (*extraneus*) na kontinuirano obavljanje poslovne djelatnosti u njegovom interesu duži ili kraći period, a trećim licima stavlja do znanja koje su granice odgovornosti gospodara posla.¹ U pitanju je pravni posao koji se ustanovljava sa dejstvom *inter vivos*, kako između gospodara posla i instititora, tako i institora i trećeg lica.² Izvršenje obaveze može biti prekinuto uslijed smrti jednog od lica u ovom trilateralnom odnosu i tada se postavlja pitanje da li važi pravilo kao kod konsenzualnih ugovora, naloga (*mandatum*) i ortakluka (*societas*) da smrt dovodi do prestanka obaveze.³ Oba navedena ugovora su ličnopravni odnosi (*intuitae personae*) zasnovani na povjerenju i prijateljstvu (*ius fraternitas*) između stranaka i sasvim je logično da promjenom ugovornih stranaka, pravni odnos prestaje. Iznevjereno povjerenje mandanta se kažnjava putem *actio mandatii* koja je infamirajuća.⁴ Mandant i mandatar su zasnovali ugovorni odnos na osnovu međusobnog povjerenja, koje se ne podrazumjeva da postoji među njihovim nasljednicima.⁵

Prepozicija je akt koji mora sadržavati nominaciju (*nomen, nominatim*),⁶ tj. poimenično utvrđenje kapetana ili precizno isključenje osoba koje ne mogu biti kapetani broda (*proscriptio*). Nominacija je obavezni dio prepozicije. Svrha nominacije je jasno i precizno formulisanje prepozicije kako bi treća lica izvjesno znala da li preduzimaju pravni posao sa ovlašćenom osobom. Nominacija može biti izričita i personalizovana, a može se postaviti i generalno, odnosno u vidu ovlašćenja grupi osoba. Pošto je prepozicija pretežno personalizovana, ona proizvodi pravna dejstva samo za imenovanog institora i gospodara posla. Smrt stranaka u institornom odnosu načelno dovodi do prestanka važenja prepozicije. Svaka promjena ličnosti institornog odnosa zahtijeva da se i prepozicija promijeni i uskladi sa novim stanjem.

¹ Pojedini autori su naglašavali različite bitne elemente prepozicije. Npr. Miceli ističe stabilnost i kontinuitet u preduzimanju većeg broja pravnih poslova za drugog. Maria Miceli, *Sulla struttura formulare delle „actiones adiecticiae qualitatis“*, Torino, 2001., str. 207. Albaneze naglašava da je prepozicija izjava volje gospodara posla koji ovlašćuje treće lice da zaključuje pravne poslove sa njemu potčinjenim licima i istovremeno se utvrđuju granice odgovornosti gospodara posla tako da treće lice zna do kojeg iznosa odgovara gospodar posla. ALBANESE, B., *Le persone nel diritto privato romano*, Palermo, 1979., str. 150.

² Мирјана Мишкић, *Одговорност господара посла на основу praepositio i iussum*, докторска дисертација, Правни факултет Београд, 2019.

³ Милена Полојац, *Римско право. Порекло и темељи приватног права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2023., стр. 276; HORVAT, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2008., str. 362.

⁴ G. I. IV, 182.

⁵ ZIMMERMANN, R., *The Law of Obligations, The Roman foundations of the civilian tradition*, Cape Town, Wetton, Johannesburg, 1990., str. 425.

⁶ Izraz *nominatim* se susreće u rimskom nasljednom pravu, prilikom nužnog nasljeđivanja i izričitog pominjanja muških nužnih nasljednika, te se u tom značenju prihvata i ovdje. Gai. Inst.2.123...vel heredem instituat vel nominatim exeret...

Gospodar posla sadržaj prepozicije definiše slobodno. Od njega zavisi da li će u prepoziciju unijeti klauzulu kojom će precizno definisati prava i obaveze preživjele stranke u institornom odnosu. Ukoliko prepozicijom nije posebno definisano, primjenjuju se pravila koja važe za smrt stranke kod ugovora o nalogu i ortakluku (mandatum morte solvitur).⁷

2. Dejstvo smrti gospodara posla (dominus negotii) na važenje prepozicije

Smrću gospodara posla prepozicija kao pravni osnov za primjenu institorne tužbe prestaje da važi i dolazi do kvazikontraktnog odnosa između nasljednika gospodara posla i institora. Nasljednik će steći korist bez pravnog osnova, a institor će zaključivati pravne poslove u korist nasljednika bez njegove saglasnosti. Kvazikontraktni odnos daje mogućnost trećem licu da tuži nasljednika, kondikcijom zbog bezrazložnog obogaćenja, ali time ne bi bio postignut cilj institornog odnosa.

Međutim, nasljednik preminulog gospodara posla odgovara trećim licima ako je institor nastavio obavljati poslove u korist gospodara posla i nakon njegove smrti. Ovo rješenje je analogno rješenjima mandatnog i ortačkog odnosa u slučajevima kada je mandatar u trenutku smrti već počeo obavljanje naloga,⁸ a preuzeto je iz razloga oportuniteti i pravičnosti u vremenski ograničenom roku. Najduže vrijeme u kojem institor može djelovati bez prepozicije novog gospodara posla je vrijeme od poziva do prihvata nasljedstva.

D.14.3.5.17. Ulpianus libro 28 ad edictum *Si ab alio institor sit praepositus, is tamen decesserit qui praeposuit et heres ei extiterit, qui eodem institore utatur, sine dubio teneri eum oportebit. Nec non, si ante aditam hereditatem cum eo contractum est, aequum est ignoranti dari institoriam actionem.*

D.14.3.5.17. Ulpijan, iz dvadeset osme knjige o ediktu, Ako je institora postavilo lice koje premine i utvrdi se njegov nasljednik, nema sumnje da je nasljednik odgovoran na osnovu institorne tužbe. Ako prije prihvata nasljedstva institor zaključi pravne poslove, protiv gospodara posla odobriće se institorna tužba iz razloga pravičnosti. Iz citiranog fragmenta vidimo da se na institorni odnos primjenjuju ista pravila kao kod ugovora o nalogu. Ulpijan rješava situaciju prema pravilu da smrt jedne od

⁷ Paul, D.17.1.26. pr. , G.I. III, 160.

⁸ D.17.1.27.3. (Gai.10 ad edictum provinciae): Morte quoque eius, cui mandatum est, si is integro adhuc mandato decesserit, solvitur mandatum et ob id heres eius, licet exsecutus fuerit mandatum, non habet mandati actionem.

D.17.1.27.3. Gaj, iz desete knjige o provincijskom ediktu, Smrću nalagoprimca, ukoliko bi umro prije nego što je po nalogu nešto poduzeo, prestaje mandat, i zato njegov nasljednik, i ako bi mandat bio izvršen, nema tužbu iz mandata. (prevod Mirela Šarac, Mandatum u rimskom pravu, Split, 2011., str. 189.)

ugovornih strana u mandatu dovodi do prestanka ugovora.⁹ Kod mandata razlikujemo dvije situacije: *mandatum trans mortem*¹⁰ i *mandatum post mortem*.¹¹ *Mandatum trans mortem* postoji u slučaju kada je započeto sa ispunjenjem mandata za vrijeme mandantova života i sa čijim bi izvršenjem trebalo nastaviti nakon mandantove smrti. *Mandatum post mortem* bi bio mandat koji bi se mandatar obavezao izvršiti nakon smrti mandanta.¹² Ulpijanovo pozivanje na rješenja koja važe za mandat su uobičajena kada su u pitanju rješenja adjekticijskih tužbi, zbog sličnosti koje postoje između mandatum i iussum, odnosno praepositio.¹³

Na osnovu navedenog Ulpijanovog fragmenta razlikujemo dva perioda u kojima može doći do obavezivanja nasljednika. Prvi period traje dok je nasljednik još uvijek potencijalni nasljednik i nije prihvatio status nasljednika. Ukoliko je nasljednik u položaju heres necessarius, onda odmah u momentu akvizicije stiče položaj legitimnog nasljednika i time se smanjuje period pravne neizvjesnosti. Kada je u pitanju heres voluntarius, onda je potencijalnom nasljedniku ostavljeno najduže tri mjeseca (100 dana) da razmisli o prihvatanju nasljedstva. Ako je institor započeo izvršavanje obaveza u periodu dok nije bilo gospodara posla, u periodu tzv. vremena za razmišljanje (*spatium deliberandi*) koje se ostavlja nasljedniku, nasljednik kao novi gospodar posla će biti tužen institornom tužbom iz razloga pravičnosti, jer će doći do uvećanja njegove imovine. Kako je već naglašeno, odnos između nasljednika i

⁹ D.17.1.26. pr Paulus libro trigensimo secundo ad edictum, *Inter causas omittendi mandati etiam mors mandatoris est: nam mandatum solvitur morte. Si tamen per ignorantiam impletum est, competere actionem utilitatis causa dicitur. Iulianus quoque scripsit mandatoris morte solvi mandatum, sed obligationem aliquando durare.*

D.17.1.26. Paul, iz tridesete knjige o ediktu, Među (ostale) razloge koji dovode do prestanka naloga spada i smrt nalogodavca, jer nalog prestaje smrću. Ipak, ako je nalog ispunjen zbog neznanja (o smrti), smatra da tu ima mjesta za actio utilis. I Julijan piše da smrću nalogodavca prestaje nalog, ali u nekim slučajevima obaveza i dalje traje. (prevod A. Romac, 1973., str. 419.)

¹⁰ G.I. 3.160. *Item si adhuc integro mandato mors alterutrius alicuius interveniant, id est vel eius qui mandaverit vel eius qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. Sed utilitas causa receptum est, ut si mortuo eo qui mihi mandaverit ignorans eum decessisse executus fuero mandatum, posse me agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum mihi adferret.*

G.I. 3.160. Isto tako, ako izvršenje mandata nije započelo, smrću jednog od obojice, bilo mandanta bilo mandatar, gasi se mandat. Ali ako je preminuo onaj koji mi je dao nalog i ja ne znajući za njegovu smrt izvršim mandat, imaću pravo na tužbu iz mandata (actio mandati) iz razloga korisnosti (utilis causa). (prevod Obrad Stanojević, Gaj, Institucije, Beograd, 1982., str. 221.)

¹¹ G.I. 3.158. *Item si quid post mortem meam faciendum mihi mandetur, inutile mandatum est, quia generaliter placuit ab heredis persona obligationem incipere non posse.*

G.I. 3.158. Isto tako, ako se naloži da nešto bude učinjeno po mojoj smrti, nevažeći je mandat, jer je opšteprihvaćeno pravilo da obligacioni odnos ne može početi da djeluje sa ličnošću nasljednika. (prevod O. Stanojević, 1982., str. 221.)

¹² O (ne)valjanosti ovog oblika mandata vidjeti više kod: ŠARAC, M., *Mandatum post mortem*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 22, br. 2, Rijeka, 2001., str. 563-581.

¹³ Мирјана Богунувић, *Mandatum* и *iussum*, Зборник Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2015.

institora koga je imenovao ostavioc može se shvatiti kao kvazikontraktni odnos, i to u obliku posloводства bez naloga. Međutim, klasični pravnici nisu tako cijenili ovaj odnos i smatrali su da treba dozvoliti proširenu zaštitu institorne tužbe, a ne tužbu iz posloводства bez naloga. Posloводство bez naloga nije štitilo interese trećih lica sa kojima je institor zaključio pravni posao, jer treća lica nisu mogla upotrijebiti ugovornu tužbu a ni drugi oblik pravne zaštite prema gospodararu posla, te stoga klasični pravnici nisu posmatrali ovaj odnos kao posloводство bez naloga.

Nasljednik će stupiti u sva prava i obaveze ostavioca, tako da će i prava i obaveze stečene između delacije i akvizicije takođe činiti dio imovine ostavioca. Posljedice sticanja nasljedstva (*aditam hereditatem*) i razlozi pravičnosti (*aequum est*)¹⁴ nalažu da ako nasljednik ima mogućnost da stiče prava u periodu za razmišljanje, tj. u periodu između delacije i akvizicije, treba i da odgovara do visine koristi koju je ostvario. Nakon što nasljednik prihvati nasljedstvo i odobri djelovanje institora, tim aktom će se ratihabirati prethodni period u kojem je institor poslovaao za račun gospodara posla. Ako nakon prihvata nasljedstva nasljednik izabere drugu ličnost za institora, onda period od smrti ostavioca i prihvata nasljedstva ostaje sporan. Da li poslovi nastali u tom periodu obavezuju nasljednika ili ne? Pošto se Ulpijan poziva na principe pravičnosti, onda će sigurno nasljednik odgovarati do visine obogaćenja koje je stekao na osnovu poslova preko institora, čak i ako treća strana zna da je gospodar posla umro i zaključio ugovor sa institorom, ne bi joj trebalo uskratiti pravo na institornu tužbu. U tekstu nema razlikovanja savjesnog odnosno nesavjesnog institora, što je često diskutovano kod eksercitorne tužbe, već je uzet u obzir samo objektivni kriterijum neznanja institora (*ignoranti*) o činjenici smrti institora kao dovoljan za primjenu institorne tužbe.

Čak i nasljednik sa ograničenom poslovnom sposobnošću odgovara ako njegov tutor nije opozvao prepoziciju i institora.

D.14.3.11. pr. Ulpianus, libro 28 ad edictum *Sed si pupillus heres extiterit ei qui prae-
posuerat, aequissimum erit pupillum teneri, quamdiu praepositus manet: removendus enim
fuit a tutoribus, si nollent opera eius uti.*

D.14.3.11. pr. Ulpijan, iz dvadeset osme knjige o ediktu, Ako lice pod starateljstvom postane nasljednik onoga ko je prepozicijom postavio institora, najpravičnije je lice pod starateljstvom smatrati odgovornim, sve dok tutori ne opozovu prepoziciju, ako ne žele (institorove) usluge.

¹⁴ MIŠKIĆ, M., *Actiones adiecticiae qualitatis and aequitas, Ius Romanum, II/2024.*, Sofia, 2024., str. 220.

3. Odgovornost nasljednika sa ograničenom poslovnom sposobnošću

Kontinuitet obavezivanja posredstvom institora se ne narušava smrću gospodara posla, čak ni kada na njegovo mjesto dolazi nasljednik sa ograničenom poslovnom sposobnošću. Ulpijan ne isključuje niti ograničava dejstvo prepozicije, već stavlja akcenat samo na držanje tutora prema institorovoj aktivnosti kao uslovu za postojanje gospodarove odgovornosti. Tutor može opozvati prepoziciju i od tada će odgovornost gospodara posla prema trećim licima prestati. Ako se tutor ne očituje po pitanju prepozicije, prepozicija će nastaviti da obavezuje nasljednika kao novog gospodara posla. Iz Ulpijanovog teksta se može zaključiti da saznanje trećih lica o smrti gospodara posla nije relevantno, jer prepozicija će nastaviti da obavezuje nasljednika kao novog gospodara posla bez obzira da li je treće lice upoznato sa činjenicom smrti gospodara posla.

U ovom slučaju Ulpijan razmatra period nakon prihvata nasljedstva, za razliku od prethodno navedenog slučaja gdje se razmatra odgovornost novog gospodara posla u periodu dok ne prihvati nasljedstvo. Nakon prihvata nasljedstva, Ulpijan ne dovodi u pitanje odgovornost novog gospodara posla, već novom gospodaru posla ostavlja mogućnost opoziva prepozicije. Ulpijan u oba slučaja vodi računa o pravičnosti i predlaže rješenja u korist pravne sigurnosti trećih lica koja zaključuju pravne poslove sa institorom. Takvo mišljenje dijeli i Paul.

D.14.3.17.2. Paulus, libro 26 ad edictum, *Si impubes patri habenti institores heres exstiterit, deinde cum his contractum fuerit, dicendum est in pupillum dari actionem propter utilitatem promiscui usus, quemadmodum ubi post mortem tutoris, cuius auctoritate institor praepositus est, cum eo contrahitur.*

D.14.3.17.2. Paul, iz dvadeset šeste knjige o ediktu, Kada maloljetno lice postane nasljednik lica koje postavi institore, i sa njima se zaključuju ugovori, smatra se da treba dozvoliti tužbu protiv štićenika zbog opšte koristi, kao što treba dozvoliti institornu tužbu za ugovore zaključene sa institorom poslije smrti tutora koji ga je postavio.

Paul smatra da maloljetni nasljednik odgovara kao gospodar posla iz razloga nesmetanog odvijanja poslovne djelatnosti, čak i onda kada je tutor umro ali je institor postavljen uz njegovu saglasnost. Ulpijanov princip pravičnosti ovdje je dopunjen principom opšte koristi (*propter utilitatem*), te se stoga može zaključiti da se u kasno-klasničnom periodu izuzetno vodilo računa o interesima trećeg lica i nesmetanom odvijanju poslovne djelatnosti. Interes nesmetanog odvijanja poslovne djelatnosti je manje naglašen nego kod eksercitorne tužbe, što je i razumljivo s obzirom na prirodu i način odvijanja eksercitorne djelatnosti. Međutim, maloljetstvo gospodara

posla nije uvaženo kao okolnost koja utiče na odgovornost, što govori da je gospodar posla odgovarao sve dok je postojala važeća prepozicija koja ga je obavezivala prema trećim licima.

D.14.3.17.3. Paulus, libro 26 ad edictum, *Eius contractus certe nomine, qui ante aditam hereditatem intercessit, etiamsi furiosus heres existat, dandam esse actionem etiam Pomponius scripsit: non enim imputandum est ei, qui sciens dominum decessisse cum institore exercente mercem contrahat.*

D.14.3.17.3. Paul, iz dvadeset šeste knjige o ediktu, Pomponije tvrdi da treba dozvoliti tužbu i za ugovore zaključene prije prihvata nasljedstva, čak i kada je nasljednik bio umobolan, jer je treće lice poslovalo sa institutorom znajući da je gospodar posla preminuo.

Paulovo citiranje Pomponija odstupa od Ulpijanovog stava da zaključenje pravnih poslova u periodu do prihvata nasljedstva ne obavezuje gospodara posla direktnom institornom tužbom. Pomponije kao pravnik iz međuklasičnog perioda pokazuje liberalniji stav prema odgovornosti gospodara posla nego njegove kolege iz kasnoklasičnog perioda. Potrebno je naglasiti da Pomponije svoj afirmativni stav uslovljava činjenicom da je neophodno da treće lice zna za smrt gospodara posla. Saznanje trećeg lica upućuje da Pomponije svoje liberalno rješenje daje samo kada je treće lice upoznato da je gospodar posla umro i nakon saznanja pristane da zaključi pravni posao iako novi gospodar posla još nije izvjestan.

Na osnovu ovog mimoilaženja u mišljenju možemo zaključiti da je primjena proširenih tužbi kasnijeg datuma, odnosno da se u kasnoklasičnom periodu prispituje primjena direktne institorne tužbe u periodu do prihvata nasljedstva gospodara posla.

Paulov i Pomponijev stav daje prednost opštim interesima pravnog prometa kojem odgovara neometano cirkulisanje robe i novca i stoga oni smatraju da prepozicija ostaje da važi i nakon smrti gospodara. Ovo shvatanje odgovornosti gospodara posla odvaja odgovornost gospodara posla kad razvijene privredne djelatnosti od slučajeva odgovornosti gospodara posla na osnovu prostog naloga (mandatum). Obaveza koja se izvršava iz mandata se vrši u skladu sa ličnim željama i potrebama mandanta i smrću mandanta potreba za izvršenjem tih poslova prestaje. Nalozi preminulog mandanta ne obavezuju njegovog nasljednika. Organizovana poslovna djelatnost sa druge strane podrazumijeva kontinuirano obavljanje i poželjno je da smrt gospodara posla ne omete ili pogorša poziciju gospodara posla. Nasuprot *causae amicitiae* (*cognatio, adfinitas, vicinitas, necessitudo*)¹⁵ koje su osnova mandatnog odnosa, temelj institornog odnosno adjektivskog odnosa je poslovna djelatnost koja

¹⁵ CRIFO, G., *Einige Fragen zum Erlöschen des Mandats*, eds. Dieter Nörr, Shigeo Nishimura, *Mandatum und Verwandetes, Beiträge zum römischen und modernen Recht*, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1993.

se ne zasniva na ličnopravnom odnosu već depersonalizovanom, kontinuiranom obavljanju povjerenih naloga.

4. Post mortem dejstvo prepozicije kod actio exercitoria

Potreba za neometanom poslovnom djelatnošću još više je izražena kod eksercitorne tužbe. Brod¹⁶ predstavlja još vidljiviju nezavisnu organsku cjelinu koja uz fizičku distancu od gospodara posla čini samostalan poslovni poduhvat. Plovidba je bila nesiguran i dugotrajan poduhvat skopčan sa velikim rizicima i nepredviđenim okolnostima, te bi u takvim situacijama kapetan broda¹⁷ morao djelovati i izvan okvira ovlašćenja koja mu je omogućio gospodar posla da bi realizovao plovidbu do kraja. Nemoguće je unaprijed predvidjeti sve situacije do kojih može doći kada se kapetan broda otisne na pučinu i prepozicijom precizno definisati njegov obim ovlašćenja. Gospodar posla je bio dužan da prihvati obaveze kojim se prevazilaze granice ovlašćenja ako su preduzete utilitatem navigantium. Brodovi su osigurani stalnim nalogom za poslovanje (D.7.1.12.1...*navis et enim ad hoc paratur, ut naviget.*). Ovlašćenje koje kapetan ima nastavlja da postoji i nakon smrti eksercitora i da obavezuje njegovog nasljednika. Smrću kapetana broda ne prestaje djelovanje prepozicije, jer se ona daje sa mogućnošću zamjenika. Kapetan broda nije personalno određen, već se njegova funkcija može prenijeti na njegovog zamjenika.

D.14.1.1.5. Ulpianus libro 28 ad edictum, *Magistrum autem accipimus non solum, quem exercitor praeposuit, sed et eum, quem magister: et hoc consultus Iulianus in ignorante exercitore respondit: ceterum si scit et passus est eum in nave magisterio fungi, ipse eum imposuisse videtur. Quae sententia mihi videtur probabilis: omnia enim facta magistri debeo praestare qui eum praeposui, alioquin contrahentes decipientur: et facilius hoc in magistro quam institore admittendum propter utilitatem. Quid tamen si sic magistrum praeposuit, ne alium ei liceret praepone? An adhuc Iuliani sententiam admittimus, videndum est: finge enim et nominatim eum prohibuisse, ne titio magistro utaris. Dicendum tamen erit eo usque producendam utilitatem navigantium.*

D.14.1.1.5. Ulpijan, iz dvadeset osme knjige o ediktu, Kapetanom možemo smatrati ne samo onoga koga eksercitor postavi već i onog koga kapetan postavi, ovako je odgovorio Julijan na pitanje o eksercitoru koji to nije znao. Ako (eksercitor) zna i

¹⁶ O specifičnostima broda kao mjesta zaključenja pravnih poslova vidi: MIŠKIĆ, M., Ship (Navis) as locus praepositionis, International scientific conference „Challenges and perspectives of development of legal systems in the 21st century“, Banja Luka, 2023., str. 131-141.

¹⁷ Kapetan je morao poznavati geografiju mora i razumjeti položaj nebeskih tijela, znati čitati morske karte i ispravno određivati kurs broda. S obzirom na to da se u antičko vrijeme plovidba odvijala bez tehničkih pomagala, u prvom redu bez kompasa, kapetan bi zaista morao biti osoba koja savršeno poznaje vremenske prilike na pučini i ima iskustvo i autoritet među posadom. Ukoliko bi u ispunjavanju ugovornih obaveza kapetan podbacio, odnosno napravio previd svojom greškom, eksercitor bi mogao putem actio locati da ga tuži zbog neispunjenja ugovornih obaveza. MIŠKIĆ, M., 2019., str. 92.

prihvata njega (zamjenika) kao kapetana, onda se smatra da ga je on sam postavio. Ovakav stav mi djeluje vjerovatno. Ako sam postavio kapetana, moram odgovarati za sve njegove radnje, inače bi kontrahent bio obmanut. Ovo je lakše prihvatiti za kapetana nego za eksercitora zbog opšteg interesa. Šta onda ako je imenovao kapetana tako da ne smije imenovati drugoga? Može li se ovdje prihvatiti Julijanovo mišljenje. Razmotrimo situaciju kada je izričito zabranjeno Ticija postaviti kao kapetana. Stoga, treba voditi računa o svim korisnicima pomorskog poduhvata.

Zamjenika može sam kapetan izabrati, u toku trajanja plovidbe, i ne mora čekati da to uradi eksercitor. Kapetanov slobodan izbor zamjenika se mora rukovoditi interesom eksercitora i objektivnim pretpostavkama koje kandidat za zamjenika kapetana mora ispunjavati. Ovakvo rješenje je moguće uslijed posebnog pravnog režima predviđenog za eksercitornu tužbu, a motivisano je utilitatem navigantium, odnosno opštom korišću svih korisnika pomorskog poduhvata.

Sa druge strane, u titulusu posvećenom institornoj tužbi ne spominje se mogućnost postavljanja podinstitora. Za razliku od eksercitorne tužbe gdje se kapetanom broda ne smatra samo ono lice koje eksercitor postavi, već i onaj koga kapetan broda postavi u slučaju eksercitorne tužbe, kod institorne tužbe nije moguće imenovanje podinstitora. Odnosno, samo gospodar posla može postaviti institora prepozicijom.¹⁸ Prema prihvaćenom principu da je prvo nastala eksercitorna tužba a onda i institorna tužba, načela odgovornosti gospodara posla usvojena kod eksercitorne odgovornosti uslovno primjenjujemo i na institornu tužbu. Zadržka je kod supstituta institora. Kod institorne tužbe nije bila moguća zamjena institora bez saglasnosti gospodara posla, dok je kapetan broda bio slobodan u izboru svog zamjenika. Prepozicija kod eksercitorne tužbe nije kreirana samo za jednu ličnu kapetana, već je u pitanju prenosiva prepozicija, dok kod institorne tužbe prepozicija se ne prenosi na drugu ličnost, već se mora sastaviti iznova za novog institora.¹⁹ U ličnopravnom karakteru institorne prepozicije sadržana je jedna od osnovnih razlika između eksercitorne i institorne tužbe.

Pomponije je najvjerovatnije na osnovu eksercitorne tužbe produžio dejstvo prepozicije i na period poslije smrti gospodara posla kod institorne tužbe. Analoško preuzimanje rješenja od eksercitorne ka institornoj tužbi nije bilo rijetko, te je i u slučaju djelovanja prepozicije post mortem evidentan uticaj rješenja eksercitorne tužbe. Vjerovatno su već tadašnji zahtjevi privredne prakse ukazivali na potrebu kontinuiranosti u obavljanju privredne djelatnosti i depersonalizaciji.

¹⁸ MIŠKIĆ, M., 2019., str. 165-166.

¹⁹ WACKE, A., Die adjektivischen Klagen im Überblick, Erster Teil: Von der Reeder- und der Betriebsleiterklage zur direkten Stellvertretung, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, 111, Goettingen, 1994., str. 309.

5. Nasljedivost actio institoria

Jedno od važnijih pitanja koja direktno utiču na trajnost i depersonalizovanost obligacionog odnosa koji proističe iz institornog, odnosno adjekticijskog osnova, je pitanje aktivne i pasivne nasljedivosti institorne tužbe.

D.14.3.15. Ulpianus libro 28 ad edictum *Novissime sciendum est has actiones perpetuo dari et in heredem et heredibus.*

D.14.3.15. Ulpijan, iz dvadeset osme knjige o ediktu, Na kraju, treba uzeti u obzir da (institorne!?) tužbe ne zastarijevaju i da se dozvoljavaju u korist i protiv nasljednika.

Institorna tužba ne podliježe zastarijevanju (actio perpetua), te je njena utuživost moguća i nakon proteka roka od godinu dana. Actio institoria bi se kao pretorska tužba mogla iskoristiti samo godinu dana (*annus utilis*),²⁰ te je taj rok imao i prekluzivno dejstvo, tj. prestajalo bi samo pravo.²¹ Lex specialis koji odvaja institornu tužbu ali i druge adjekticijske tužbe iz grupe pretorskih tužbi, uvažio je princip kontinuiranosti u obavljanju privredne djelatnosti i depersonalizaciji.

Moguće je ovaj fragment protumačiti na dva načina. Prvo tumačenje bi se odnosilo da su u fragmentu posmatrane ugovorne tužbe koje nastaju iz zaključenog pravnog posla između institora i trećeg lica a ne institorna tužba. Takav zaključak se može donijeti na osnovu upotrebe izraza „tužbe“ a ne „tužba“. Treće lice može upotrijebiti actio institoria protiv gospodara posla, dok gospodar posla nema nikakvu efikasnu pravnu zaštitu prema trećim licima. Stoga se institorna tužba uvijek navodi u jedini. Drugo moguće tumačenje, a i puno vjerovatnije je da se izraz „tužbe“ odnosi na sve adjekticijske tužbe, koje generalno ne zastarijevaju i prenose se i na povjerilačkoj i dužničkoj strani obligacionog odnosa.

Kuriozitet ovog paragrafa jeste da je nadovezan na Paulov paragraf (D.14.3.14)²² koji reguliše odgovornost gospodara posla i njegovih nasljednika za pravne poslove

²⁰ Bakland ne dovodi u pitanje nasljedivost i nezastarivost institorne tužbe, BUCKLAND, W.W., *The Law of Slavery, The condition of the slave in private law from Augustus to Justinian*, Cambridge, str. 169.

²¹ ROMAC, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1987., str. 405.

²² D.14.3.14. Paulus libro quarto ad Plautium *Idem erit et si alienus servus communi merci praepositus sit: nam adversus utrumque in solidum actio dari debet et quod quisque praestiterit, eius partem societatis vel communi dividundo iudicio consequetur. Certe ubicumque actio societatis vel communi dividundo cessat, quemque pro parte sua condemnari oportere constat, veluti si is, cuius servo creditum est, duobus heredibus institutus ei servo libertatem dederit: nam heredum quisque pro sua parte conveniendi sunt, quia cessat inter eos communi dividundo iudicium.*

D.14.3.14. Paul, iz četvrte knjige o Plautu, Isto pravilo će se primijeniti kad se tuđi rob postavi da kao zajednički rob vodi posao: jer institorna tužba će se dozvoliti protiv svakog ko je prepozicijom prenio ovlaštenja na institora. Ono što je plaćeno za drugoga može se tražiti putem tužbe iz ortakluka ili iz suvlasništva. Sigurno je da kad se tužba iz ortakluka ili iz suvlasništva ne može primijeniti, svaka stranka će biti tužena na iznos koji se odnosi na nju, na primjer ako vlasnik roba koji je pozajmio novac od trećeg lica umre, a rob bude oslobođen na osnovu testamenta, njegova dva nasljednika mogu svaki u granicama svog dijela biti tuženi, jer se među njima ne može primijeniti tužba iz suvlasništva.

preduzete posredstvom zajedničkog roba.²³ Paulov paragraf pretežno reguliše odgovornost više gospodara posla i uzgredno pominje odgovornost nasljednika, tako da se postavlja pitanje da li Ulpijanov paragraf o nasljedivosti tužbi zaista smisaono čini cjelinu sa Paulovim paragrafom. U Paulovom paragrafu dozvoljava se primjena institorne tužbe (in solidum) protiv gospodara posla, ali protiv nasljednika se dozvoljava tužba pro parte, što bi značilo da treća lica mogu da tuže nasljednike na dio iznosa a ne cjelokupan iznos potraživanja. Stoga, primjena institorne tužbe prema nasljednicima gospodara posla je redukovana na dio iznosa koji bi na njih spadao.

Zaključak

Prepozicija kao pravni osnov nastanka actio institoria, sadrži potpune informacije o sadržaju i obimu ovlaštenja, kao i vremenu i mjestu važenja. Do narušavanja ravnoteže u izvršenim prestacijama u trilateralnom odnosu između gospodara posla, institora i trećih lica, može doći smrću gospodara posla ili institora. U tom slučaju ne važe pravila konsenzualnih kontrakata, mandatuma ili societasa, da smrću prestaje važenje prepozicije. Iako su utvrđene značajne sličnosti sa pomenutim kontraktima, zaključuje se da prepozicija ovlašćuje institora na kontinuirano obavljanje poslovne djelatnosti, te da može imati dejstvo i post mortem, te da nasljednici gospodara posla su dužni preuzeti obaveze zaključene posredstvom institora. U prilog prenosivosti obaveza iz institornog odnosa, primjećuje se actio institoria ne podliježe zastarijevanju (actio perpetua), te je njena utuživost moguća i nakon proteka roka od godinu dana. Lex specialis koji odvaja institornu tužbu ali i druge adjektivijske tužbe iz grupe pretorskih tužbi, uvažio je princip kontinuiranosti u obavljanju privredne djelatnosti i depersonalizaciji.

Literatura

1. Bogunović, Mirjana, Sticanje putem zajedničkog roba (servus communis), Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad, vol. L, br. 2, Novi Sad, 2016., str. 647-659.
2. Buckland, William Warwick, The Law of Slavery. The condition of the slave in private law from Augustus to Justinian, Cambridge, 1908.
3. Crifo, Giuliano, Einige Fragen zum Erlöschen des Mandats, eds. Dieter Nörr, Shigeo Nishimura, Mandatum und Verwandetes, Beiträge zum römischen und modernen Recht, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1993.

²³ BOGUNOVIĆ, M., Sticanje putem zajedničkog roba (servus communis), Zbornik radova Pravnog fakulteta Novi Sad, vol. L, br. 2, Novi Sad, 2016., str. 647-659. Андреја Катанчевић, Стицање преко туђега роба, Универзално и особено у праву 1, Косовска Митровица, 2018., стр. 489-501.

4. Horvat, Marijan, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2008.
5. Miceli, Maria, *Sulla struttura formulare delle „actiones adiecticiae qualitatis“*, Torino, 2001.
6. Miškić, Mirjana, *Actiones adiecticiae qualitatis and aequitas*, *Ius Romanum*, II/2024., Sofia, 2024.
7. Miškić, Mirjana, *Ship (Navis) as locus praepositionis*, International scientific conference *Challenges and perspectives of development of legal systems in the 21st century*, Banja Luka, 2023.
8. Romac, Ante, *Rimsko pravo*, Zagreb, 1987.
9. Stanojević, Obrad, Gaj. *Institucije*, Beograd, 1982.
10. Šarac, Mirela, *Mandatum post mortem*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 22, br. 2, Rijeka, 2001.
11. Šarac, Mirela, *Mandatum u rimskom pravu*, Split, 2011.
12. Wacke, Andreas, *Die adjektivischen Klagen im Überblick, Erster Teil: Von der Reeder- und der Betriebsleiterklage zur direkten Stellvertretung*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 111, Goettingen, 1994.
13. Zimmermann, Reinhard, *The Law of Obligations, The Roman foundations of the civilian tradition*, Cape Town, Wetton, Johannesburg, 1990.
14. Богуновић, Мирјана, *Mandatum и iussum*, Зборник Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2015.
15. Катанчевић, Андреја, *Стицање преко туђег роба, Универзално и особено у праву 1*, Косовска Митровица 2018., стр. 489-501.
16. Полојац, Милена, *Римско право. Порекло и темељи приватног права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2023.

UČINAK PREPOZICIJE (PRAEPOSITIO) POST MORTEM KOD ACTIO INSTITORIA

Sažetak: *Praepositio* kao pravna osnova ostvarivanja prava i obveza iz pojedinih adjektivijskih odnosa je uobičajeno uspostavljan na (ne)određeno vrijeme s djelovanjem *inter vivos*. Rok, kao bitan element prepozicije u izvorima nije spomenut. Promatrajući s druge strane ne pronalazimo ni izričitu zabranu unošenja rokova u prepoziciju, tako da su rokovi vjerojatno unošeni u formi *accidentalia negotii*. Međutim, kako je smrt djelovala na tijek pravnog posla poduzetog na temelju prepozicije, zaključit ćemo razmatrajući odlomke iz *Digesta* koji se odnose na primjenu institorne tužbe. Je li djelovanje pravnih poslova poduzetih na osnovi prepozicije obvezivalo gospodara posla odnosno njegova nasljednika nakon smrti institora, odnosno gospodara posla?

Ključne riječi: *actio institoria, praepositio, post mortem, trans mortem, man*

Mirjana Miškić

Faculty of Law, University of Banja Luka

EFFECT OF (PRAEPOSITIO) POST MORTEM AT ACTIO INSTITORIA

Summary: *Praepositio as a legal basis for exercising rights and obligations from certain actiones adiecticiae qualitatis usually established for an (in)determinate period of validity with inter vivos effect. The deadline, as an important element of the praepositio, is not mentioned in the sources. Looking at it from the other side, we don't even find an explicit prohibition of entering deadlines in the praepositio, so the deadlines were probably introduced in the form of accidentalia negotii. However, how death affected the course of legal contract undertaken on the basis of the praepositio, we will conclude by considering the passages from the Digest that refer to the application of the actio institoria. Did the effect of legal affairs undertaken on the basis of a preposition bind the dominus negotii or his successor after his death?*

Key words: *Actio institoria. Praepositio. Post mortem. Trans mortem. Mandate.*